

san oloihin ja vaiheisiin. Tämä 80-sivuisen pikku teos, jota oli edeltänyt joukko pirteällä tyylillään huomiota herättäneitä aikakauslehtiarikkeleita, on nimeltään *Finnország* (Budapest 1938, Magyar Szemle Társaság, sarjassa *Kincsestár* n:o 24). Se on — samoin kuin ovat yhä Hunfalvyn ja Szinnyein vastaavat muistelmat² — meikäläisille kiintoisa ehkä lähinnä niiltä osin, jotka sisältävät ulkomaalaisen tarkkailijan henkilökohtaisia havaintoja ja arvioita 1930-luvun yhteiskunnastamme, sen silloisista mielialoista ja pyrkimyksistä.

István Pappin meillä saavuttamaa arvonantoa osoittaa mm. se, että hänet kutsuttiin yhdeksi asiantuntijaksi täytettäessä v. 1965 suomen kielen professorinvirkaa Helsingin yliopistossa sekä että hänet v. 1970 valittiin Suomalaisen Tiedeakatemian ulkomaiseksi jäseneksi ja samana vuonna vihittiin Turun Yliopiston kunniatohtoriksi.

Lauri Hakulinen

Aarni Penttilä

† 25. 8. 1971

Elokuun 25. päivänä kuoli Helsingissä yksi merkittävimmistä kielemme tutkijoista, professori Aarni Penttilä. Hän oli syntynyt Raahessa 5. 8. 1899, valmistunut filosofian kandidaatiksi 1922, väitellyt lisensiaatiksi Turun yliopistossa 1926 ja saanut filosofian tohtorin arvon 1927. Vuosina 1921—32 hän toimi Turun yliopiston alikirjastonhoitajana, 1931 hänestä tuli Helsingin yliopiston dosentti, ja 1932—35 hän kuului Nykysuomen sanakirjan toimitukseen. V. 1936 hänet nimitettiin Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun, nykyisen yliopiston, suomen kielen professoriksi, missä virassa hän pysyi eläkeikänsä asti, vuoteen 1967.

Vuodet 1948—62 hän toimi tämän korkeakoulun rehtorina.

Prof. Penttilän tieteellinen tuotanto on laaja ja monipuolinen. Hänen väitöskirjansa »Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia. Kielipsykologinen tutkimuskoee» kehittää hahmopsykologian avulla saksalaisen Alfred Schmittin teoriaa eri kielten painotuksen eriluonteisuudesta: toisissa painoyskiköt, sanahahmot, ovat voimakkaammin, toisissa heikommin sentraalistuneita. Edellisissä kielissä pyrkivät painolliset elementit vahvistumaan painottomien kustannuksella, jälkimmäisissä molempien kehitys on jotenkin samanlaista. Osaksi tästä johtuu eri itämerensuomalaisten kielten erilainen kehitys: vahvemmin sentraalistuneissa (läntisissä) kielimuodoissa esiintyy painottomien vokaalien lyhenemistä ja katoa, heikommin sentraalistuneissa (itäisissä) ei, ja esim. *ē, ō, ǫ* -vokaalien diftongiutuminen rajoittuu edellisissä pääpainolliseen tavuun, jälkimmäisissä se on tapahtunut erotuksetta kaikissa tavuissa.

Penttilää kiinnostivat kielitieteen teoreettiset periaatekysymykset. 1928 Viritäjässä julkaistu artikkeli »Selittämisestä kielitieteessä» käy rajaa historiallis-geeneettisen ja deskriptiivisen tutkimuksen välillä ja tarkastelee psykologian mahdollisuuksia kielen ja puhunnan ilmiöiden selittämiseen. Erityisesti Penttilä tutki puhutun ja kirjoitetun kielen suhdetta. Hänen virkaanastujaisluentonsa (1936) oli »Kirjoituksen ja puheen eroavaisuuksista sekä eräitä lukemisen opetukseen liittyviä näkökohtia», ja vielä 1969 hän julkaisi Paavo Siron juhlakirjassa tutkielman »Kirjoitetun kielen eli kirjosielen tutkimisen perusteista».

Penttilä on tutkinut sekä kirjoitettua että puhuttua kieltä. Hänen huomionsa kohteena on ollut ensiksikin kirjasuomen historia. »Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan

² Pál Hunfalvy, *Utazás a Baltenger vidékein* (= Retki Itämeren seuduille 1871, siis tänä vuonna sata vuotta täyttävä, laaja, monilta osin varmaan nykyisin suomeksi julkaisemisen arvoinen teos), József Szinnyei, *Az ezer tó országa* (= Tuhatjärvinen maa, 1882); jälkimmäisestä ks. Artturi Kanniston eloisaa esittelyä *Vir.* 1937 s. 136—).

Sami Penttilä

fragmentin kielestä» (138 s.) on perusteellinen selvitys tästä tärkeästä dokumentista. Hän osoittaa, että se on kirjoitettu joskus 1537—44, että se ei ole Agricolan kynästä lähtenyt, vaan hänestä riippumaton, yksi näyte siitä, että Agricola ei verrattomista ansioistaan huolimatta ollut siinä määrin kirjakielemme perustaja kuin usein uskotaan. Vielä v. 1970 Penttilä palasi tämän dokumentin selvitykseen julkaisemalla Virittäjässä tutkielman »Upsalan evankeliumikirjan katkelman käännöspohjasta». Siinä hän osoittaa, vastoin erästä aiempaa käsitystä, että katkelmassa on yhtäläisyyksiä jo v:n 1526 ruotsalaisen Uuden testamentin kanssa, joten käännös on tuntuvasti vanhempi kuin säilynyt kopio. — Kun 1966 oli Ruotsista löydetty vanhoja kirjanlehtiä, jotka todettiin Agricolan aapisen kadoksissa olleiksi jatkolehdiksi, Penttilä kohdisti terävän ja asiantuntevan tarkastelunsa tähän kirjallisuutemme esikoiseen (»Mikael Agricolan

Abckiria» 1967, »Agricolan aapisen lähteitä etsimässä» 1968). — Jo 1931 ilmestynyt teos »Vuoden 1836:n Uusien Virsien kieliasu ja Kustaa Renvall» (123 s.) tutkii 1817 asetetun virsikirjakomitean työtä. Komitean ehdotus painettiin, mutta ei tullut hyväksytyksi virsikirjaksi. Puheenjohtaja oli arkkkipiispa Jaakko Tengström, mutta Kustaa Renvall, joka oli komitean syvällisimmin suomen kieleen perehtynyt jäsen, oli lähinnä vastuussa ehdotuksen kieliasusta. Penttilä toteaa, että ehdotus oli tuona kirjakielen muotoutumisen aikana merkittävä siksi, että se asettuessaan eräissä suhteissa uudistettulle pipliasuomen kannalle ja hylätessään vanhan virsikirjakielen viljelemät lounaissuomalaiset loppuheitot raivasi tietä myöhemmälle käytännölle.

Penttilän pääteos on epäilemättä suuri »Suomen kielioppi» (1957, 692 s., toinen, tarkistettu painos 1963). Se on vuosikymmenien kypsytelyn tulos. Muistan hänen jo v. 1933, kun yhdessä toimitimme Nykysuomen sanakirjaa, puhuneen tästä tavoitteestaan. Useat vuosien varrella ilmestyneet artikkelit ovat osoituksia teoksen hahmottumisesta hänen mielessään (»Suomen attribuutista» 1930, »Eräitä huomautuksia pronomineista» 1941, »Eris- ja yleisnimistä» 1943, »Sanain lyhentämisestä» 1945, »Ns. sanaluokista» 1950). Koko kieliopin järjestelmä on itsenäinen. Ehkä perustavinta on Penttilän — Kielioppikomitean *sana* — *sane* -jakoa kehittäen ja täsmentäen — suorittama sana-käsitteen jako kolmeen tasoon: *sane* (= sanan yksityinen esiintymä), sananmuoto (esim. kaikki *saneet* muotoa *pöydälle*), *sana* (= kaikkien eri muotoa olevien saneiden joukko, esim. *pöytä*, *pöydän*, *pöydällä* jne. ovat samaa *sanaa*). Vain *saneita* voidaan jakaa substantiiveihin, adjektiiveihin jne. (vrt. esim. *Oli pimeä päivä*. *Se tapahtui pimeän aikana*). Joitakin muita piirteitä mainitakseni: komparatiivin ja superlatiivin sekä partisiipit ja III, IV ja V infinitiivin Penttilä katsoo johdoksiksi, ei adjektiivin tai verbin muodoiksi; predikatiivin ja adverbiaalin rajan hän

vetää toisin kuin yleensä on tapana. Kun teos on niin laaja kuin se on ja järjestelmältään itsenäinen, sen omaksuminen vaatii lukijalta työtä. Mutta se työ maksaa vaivan: siinä on syvällisen asiantuntijan synteesi vuosikymmenten ajattelusta, suuren, itse kerätyn ainesmäärän pohjalta syntynyt.

Penttilä tutki myös puhuttua kieltä. Häntä kiinnosti fonetiikka, erityisesti instrumentaalifonetiikka. Hänen varhaisimpia artikkeleitaan on Virittäjässä 1922 julkaistu »Kokeellisen fonetiikan merkitys murteen tutkimukselle», ja samaa harastusta osoittaa kirjoitus »Eräistä uusista äänen tutkimusvälineistä» (1936). Erityisesti häntä askarrutti puheen sävelkulku, ja hän julkaisi useita tätä seikkaa koskevia tutkimuksia.

Mutta Penttilää eivät kiinnostaneet vain lingvistiset seikat, hänellä oli herkkä korva kielen esteettisillekin arvoille, ja hän liikkui myös puhtaan kirjallisuuden tutkimuksen alalla. Jo 1928 hän piti ylioppilaille puheen »Kansalliskirjallisuutemme käsitteestä», kosketellen sitä muutosta, mikä tässä on tapahtunut Snellmanin päivistä lähtien. »Sakari Pälsin tyyli-taidosta» (1943) on herkkä ja innoittunut tutkielma, ja hänen kaksi artikkeliaan Volter Kilven kielestä ovat oivallisia, kriittisiä analyysejä tämän kirjailijan persoonallisesta tyylistä ja sen taustasta. »Paikallismurteet ja kirjailijat» (1945) pohtii murteen tehtävää kaunokirjallisuudessa. V. 1957 ilmestynyt »Semanttisia ylisäveliä» tutkistelee, mitä sisältyy sanan tyyliarvoon, joka antaa sille sävyn sivu leksikaalisen merkityksen. Hän päätyy vaatimaan myös runolta muuta kuin tunnearvojen antaman vaikutelman. »Vaikka ei voidakaan kieltää, että kielessä on assonansseja, allitteraatioita, rytmiikkaa, sointisävyjä, semanttisia ylisäveleitä jne., on silti perin vaikeata myöntää, että ne riittäisivät runon rakennuspuiksi.» — Penttilä on myös Otavan Yleiseen kirjallisuuden historiaan kirjoittanut »Unkarin kirjallisuuden historia» (1939, 93 s.).

On luonnollista, että Penttilän monipuolinen kielen harrastus suuntautui myös kielenhuoltoon. V. 1930 ilmestynyt laaja artikkeli »Oikeakielisyyden periaatteista» antaa oivallisen, hyvin punnitun katsauksen tähän kysymykseen. Kirjoitus ansaitsee yhä vielä täyttä huomiota. Vuosikymmenien mittaan Penttilä yhä uudelleen puuttuu kielenkäyttökysymyksiin, ehdottaen uudissanoja (esim. *ale* 'alennusmyynti' on hänen lanseeraamansa), erittellen kielenkäyttöä ja ottaen kantaa kiistakysymyksiin, esim. artikkeleissaan »Atribuuttien järjestyksestä» 1967, »Komparatiivin absoluuttinen käyttö» 1963 (puolustaa, käytäntöön vedoten, absoluuttista komparatiivia eräissä tapauksissa) ja »Nimisanataudin vaarat» 1968 (toteaa paitsi haittoja myös erään edun: vaikka *teen ehdotuksen* ei usein sanokaan suuresti muuta kuin *ehdotan*, niin ilmausta *teen laajakantoisen ehdotuksen* ei voi pelkällä verbillä korvata).

Kasvatusopillisen korkeakoulun opettajana Penttilä joutui paljon pohtimaan äidinkielen opetukseen liittyviä kysymyksiä. Niitä hän on kosketellut useissa artikkeleissa, ja sitä paitsi hän on julkaisut kaksi alakansakoulun lukukirjaa, »Aapiskukko» ja »Hyvästi aapiskukko!» sekä yhdessä puolisonsa Kyllikki Penttilän kanssa kansakoulun kieliopit »Pieni sanaseppä I» ja »Pieni sanaseppä II». Kielioppeihin liittyy vielä opettajan opas. Erillinen »Kieliopin opetusoppi, lähinnä kansakouluastetta ajatellen» on niin ikään syntynyt yhteistyössä Kyllikki Penttilän kanssa. Näihin kirjoihin sisältyy runsaasti käytännön kokemuksessa vahvistunutta pedagogista tietoa. — Vuodet 1953—64 Penttilä oli Kasvatus ja Koulu -lehden päätoimittaja, ja siinä lehdessä on julkaistu mm. hänen rehtorinpuheensa.

Penttilän toiminta hallintomiehensä on mittava. Hänen rehtoriksi tullessaan Jyväskylän kasvatusopillisessa korkeakoulussa oli neljä professuuria, hänen erotessaan tästä tehtävästä professuurien määrä oli nelinkertaistunut — alemmanasteisista opettajanviroista puhumatta. Korkeakou-

lu oli myös saanut uudet, ajanmukaiset rakennuksensa. Rehtorin osuus tässä kehityksessä on merkittävä.

Virittäjän toimituskuntaan Penttilä kuului vuodesta 1925, ja hän oli tämän lehden uutterimpia avustajia. Vuosina 1920—71 Virittäjässä ilmestyi 75 hänen kirjoittamaansa artikkelia ja 87 kirjarvostelua — siis keskimäärin kolme vuotta kohti. Hänen viimeiseksi jäänyt artikkelinsa, kriittinen arviointi »N. Chomskyn edustaman transformaatio-teorian ns. pinta- ja syvärakenteista» ilmestyi vielä kuluvana vuonna.

Penttilä oli harvinaisen monipuolinen tutkija. Nykyisenä spesialistien aikana hänenlaisensa mies, jonka liikkuma-ala käsitti kirjoitetun ja puhutun kielen, historiallisen ja deskriptiivisen tutkimuksen, lingvistiikan ja kirjallisuustieteen, on harvinaisuus. Hänen laajat tietonsa ja kykynsä yhtyivät — käyttäkseni hänen viljelemänsä hahmopsykologian kieltä — kokonaishahmoksi, jossa kaikki vaikutti kaikkeen ja joka oli enemmän kuin osiensä summa: ehjäksi, avaraksi persoonallisuudeksi.

Matti Sadeniemi